

Tiedonpolitiikka ja semiologia: Tel Quelin ideologia-analyysin ongelmia

NIILO KAUPPI

Viime aikaisessa yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa on tieteen ja ideologian välinen suhde noussut esille metadiskurssin legitimaation muodossa. Mitä voidaan pitää ideologiana ja mitä tieteenä? Tämä ikuisuusongelma voidaan palauttaa hieman eri muodossa aina Platonin dialogeihin asti ja väitellä filosofisin aseinen järjen puolesta suostuttelua sekä retoriikkaa vastaan.

Toinen trendi nykyisessä debatissa on kielen problematiikka. Ei liene liioiteltua sanoa nykypäivälle olevan tyypillistä eräänlainen 'kommunikaatioboomi'. Kielen ongelman tärkein formuloija tällä vuosisadalla oli geneveläinen lingvistikko Ferdinand de Saussure. Yleisesti Saussurea pidetään ns. strukturalistisen liikkeen alullepanijana. Hän kehitti ne metodologiset aset, joilla strukturalismia on muunnellen pyritty soveltamaan lingvistiikkaan (Jakobson, Trubetskoy...), elokuvaan (Barthes, Metz...), historiaan (Foucault, Donzelot...), filosofiaan (Derrida, Goux...), kirjallisuuteen (Barthes, Pleyne, Houbedine...), psykoanalyyysiin (Lacan, Laplanche, Kristeva...), primitiivisten yhteisöjen tutkimiseen (Lévi-Strauss, Leach...) jne.

Näihin keskusteluihin liittyy oleellisesti myös ranskalainen intellektuelliryhmä Tel Quel (suom. Sellaisenaan), joka toimi aktiivisesti vuosina 1960—1983. Se voidaan yhdistää tämän vuosi-

sadan suuriin intellektuaalisiin ja taiteellisiin liikkeisiin, kuten venäläisiin futuristeihin, formalisteihin sekä myös surrealisteihin. Ryhmänä se halusi pysyä heterogeenisenä ja pyrki välttämään telquelismin muodostumista. Sen ydinjoukko koostui parivaljakosta Julia Kristeva/Philippe Sollers, mutta intellektuaalisesti tärkeimpiä olivat kuitenkin ryhmän ns. vakituiset avustajat Roland Barthes, Michel Foucault sekä Jacques Derrida. Barthes toimi aktiivisesti ryhmässä koko sen olemassaolon ajan. Foucault vuorostaan oli mukana 1960-luvun alkupuoliskon, mutta irtautui siitä varsin nopeasti. Derrida omalta osaltaan tuuki ryhmän toimintaa koko 60-luvun ajan, mutta hänen ja ryhmän välit viilenivät 1970-luvulla. Paitsi että Tel Quel oli vahvasti strukturalistinen ja myöhemmin poststrukturalistinen se oli myös tiukasti poliittisesti sitoutunut. Vuoden 1965 jälkeen ryhmä liittyi ns. marxilais-leniniläiseen liikkeeseen. Varsin nopeasti, ja etupäässä Kiinan kulttuurivallankumouksen innoittamana se ryhtyi tukemaan Maon oppeja. Tämä vaihe jatkui aina Maon kuolemaan, vuoteen 1976 asti.

Teoreettisesti Tel Quel, ja varsinkin Julia Kristeva, jota voidaan pitää ryhmän tärkeimpänä teoreetikkona, pyrki yhdistämään toisiinsa Marxin, Saussuren ja Freudin. Keskeinen ongelma Kristevan mukaan oli subjektin asema länsimaisessa filosofiassa ja tieteessä. Lacanilta ja Freudilta

Kristeva omaksui ajatuksen, jonka mukaan on pystyttävä selittämään itse subjektin muodostumisen prosessi. Ns. strukturalismin keskeisin lähtökohta lienee se, että kieli luo meidät, edeltää meitä ja rajoittaa 'maailmankatsomustamme'. Subjekti on vain kielen efekti. Ilman Marxia joudutaan idealismiin ja ilman Freudia mekaaniseen materialismiin, ainakin Tel Quelin mukaan.

Ranskalaiset 1960-luvun intellektuellit näkivät ideologian pitkälti semiologisoin termein. Lacanin, Althusserin ja Barthesin vaikutus oli ilmeinen kaikissa 'ideologia-analyysissä'. Barthesia seuraten Tel Quel pyrki yhdistämään ideologian merkitykseen, joka tuntuu 'luonnolliselta' ja itsestään selvyydeltä. Merkitys muodostaa ns. transsendentaalisen sisällön tai 'signifioitavan', joka hallitsee muita merkityksiä. Tämä merkitys perpetuoituu ja pysyy kaikenlaisen kritiikin ulkopuolella. Tel Quel yhdisti ideologian tietoisuuteen, subjektiin (intentionaalisenä olentona), idealismiin materialismin vastakohtana (marxilais-leniniläinen kytkentä), 'humanismiin'. Merkitys fiksoituu subjektin kautta ja sen avulla, jolloin siitä tulee stabiili, yhtenäinen ja intentionaalinen kokonaisuus. Tärkeätä on se näkökohta, että ristiriitojen poistuttua subjekti vaikuttaa ideologian vaikutuksesta ristiriidattomalta. Ideologia siis tuottaa subjektin, eikä päinvastoin. Ja ainoastaan lacanilainen psykoanalyysi pystyy tutkimaan tätä 'subjektin muodostumisprosessia'. Kieli synnyttää ideologian, sillä jokainen representaatio, jonka kieli suorittaa, esittää luonnollisena ja itsestään selvyysinä joitakin merkityksiä. On selvää, että ideologian samaistuessa 'transsendentaaliseen signifioitavaan' ja kielen representatiiviseen funktioon, Tel Quelin oli pyrittävä välttämään nämä 'ansat'. Jos 'transsendentaalinen signifioitava' hallitsee jotakin rakennetta tai struktuuria, niin ratkaiseva kysymys on luonnollisesti se, mistä muodostuu rakenteiden rakenteellisuus. Toisin sanoen jos kieli muodostaa rakenteen (Saussuren premissi), niin miten saatetaan välttää tässä rakenteessa ideologisuus? Sillä Derridan mukaan (Derrida 1967, 409) rakenne aina muodostaa keskuksen, päämäärän tai funktion. Sillä on aina 'tarkoitus', joka pyrkii luomaan 'monovalentin' (yksiarvoisen) perspektiivin (esimerkiksi raha kapitalistisessa järjestelmässä). Miten Tel Quelin diskurssi saattoi tällöin olla ei-ideologista, jos se perustui strukturalisti-

seen rakennejatteluun ja saussurelaisen relationaaliseen malliin?

Esimerkiksi Kristevan semanalyysissä (merkityksen muodostumisprosessin tutkimisena) tämä ongelma pyrittiin ratkaisemaan niin, että olisi 'keskukseton rakenne'. Semanalyysi merkityksen muodostumisprosessina on 'ikuisessa liikkeessä' subjektin ollessa koko ajan 'tulossa joksikin eikä koskaan jotakin' (subjekti prosessissa). Culler (Culler 1975, 245) kutsuu tätä liikettä ikuisen liikkeen tai viattomuuden myyiksi. Kristevan teoriassa keskusta ei pääse syntymään, sillä subjekti on liikkeessä eikä ideologia pääse vaikuttamaan fiksaation kautta. Merkityksen muodostumisprosessissa ikuisena liikkeenä mikään yksittäinen merkitys ei saavuttaisi hallitsevaa asemaa, vaan mobiilisuuden myötä kaikki merkitykset olisivat kielen efektejä ja samanarvoisia.

Mutta toisaalta Tel Quelin ideologia-käsitys oli vahvasti lukäsiläinen. Tel Quelille oli se hyöty suoraviivaisesta ja suhteellisen yksiselitteisestä ideologia-käsityksestä, että se saattoi kritisoida vastustajiaan sekä käytännöllisellä että teoreettisella tasolla. Sellaisenaan se sopikin hyvin radikaalille avant-gardistiselle, poliittisesti sitoutuneelle ryhmälle. Aina 1970-luvun alkuun asti ryhmä pitikin yllä hyviä suhteita Ranskan kommunistiseen puolueeseen (PCF). Jo tämän vuoksi oli ryhmän ylläpidettävä 'marxilaista fasaadia'. Kristevan mukaan tämä kuitenkin johtui etupäässä siitä, että PCF oli ainoa puolue, jolla oli kulttuuripolitiikka, ja puolue saattoi toimia ryhmän 'äänitorvena' (Kristeva 1983, 39—54).

Tarkoitukseni on tässä kirjoituksessa pyrkiä arvioimaan Tel Quelin ideologia-analyysia ja siihen liittyviä ongelmia ennen kaikkea ns. tiedonpolitiikan kannalta (Heiskanen 1983, 63), jonka mukaan keskeistä on se, miten legitimoidaan tietty diskurssi tieteelliseksi ja millä perustein se on ideologista ymmärrettynä tieteen vastakohtana. Taustaksi esittelen ensin suhteellisen yleisellä tasolla eräitä klassisia ideologia-määritelmiä sekä näiden jälkeen eräitä keskeisiä semiologisia lähestymistapoja ideologiaan, samoin kuin sitä kritiikkiä, jota näitä kohtaan on esitetty.

1. 'Klassisia' ideologiamääritelmiä

Kirjassaan 'Ideology and Utopia' Karl Mannheim esitti, että on olemassa kaksi ideologiaakä-

sitystä. Toista hän kutsui 'totaaliseksi' ja toista 'osittaiseksi' (Mannheim 1960, 49). Väärän ajatuksen tai ideologisen ajatuksen Mannheim olettaa sijaitsevan henkilön mielessä. 'Totaalinen' käsitys asettaa kyseenalaiseksi 'Weltanschauungin' (maailmankatsomuksen), kun taas 'osittainen' ideologia käsittelee vain osaa henkilön ajatuksista. Kaikki näkökulmat ja käsitykset todellisuudesta ovat Mannheimin käsityksen mukaan jossakin määrin oikeita ja jossakin määrin vääriä tai ideologisia. Mannheimin paradoksin mukaan, jos minä sanon, että »kaikki näkemykset ovat jossakin määrin vääriä eli ideologisia», lausunto on jossakin määrin väärä eli ideologinen. En siis voi väittää sellaista, joka pitäisi täysin paikkansa.

'Klassisista' näkökulmista Mannheimin 'liberaalin' käsityksen vastakohtana voidaan pitää perinteellistä marxilaista ideologiamääritelmää. Se ei rajoitu Mannheimin tavoin tiedolliseen relativismiin ja yksilöllisyyteen, vaan väittää:

»... The materialist conception of history starts from the proposition that the production of the means to support human life (...) is the basis of all social structure. ...» (Marx & Engels 1984, 131)

Tietoisuus ei tällöin määrää elämää vaan elämä määrää tietoisuuden (Marx & Engels 1977, 51), ja tieteen on lähdeittävä liikkeelle materiaalisista olosuhteista, eikä ideoista tai representaatioista (idealismi).

Vastakohtana perinteisille ideologia-käsityksille (joihin on luettavissa myös ns. lukäsiläinen ideologia-käsitys) voidaan pitää strukturalistisen marxismin ja nimenomaan Louis Althusserin tulkittaa ideologiasta:

»... ideologia representaatiojärjestelmänä eroaa tieteestä siinä, että käytännöllis-sosiaalinen funktio on siinä tärkeämpi kuin tiedollinen funktio (fonction de connaissance) ...» (Althusser 1965, 238)

Althusserin mielestä ainoastaan ideologinen maailmankäsitys on voinut kuvitella yhteisöjä, joissa ei olisi ideologiaa. Se on siis välttämätön rakenne yhteiskuntien historiassa. Toisaalta se on ikuista Freudin alitajunnan tavoin ja toisaalta sidottu tiettyihin luokkarakenteisiin (yleinen ja spesifi ideologia). Ongelmaksi luonnollisesti muo-

dostuu se, missä määrin Althusserin oma marxismi on ideologista.

Althusserin käsityksen mukaan ideologia nautuu humanismiin ja siis nimenomaan Ihmisen ideologiaan, eikä ihmisten välillä vallitseviin objektiivisiin sosiaalisiin suhteisiin. Althusserin viitekehäyksessä olisi pyrittävä subjektittomaan (tai tarkemmin tieteeseen, eli järjestelmään, jonka keskipiste ei ole ihminen tai subjekti) diskurssiin ideologiasta, vaikka olisimmekin jossain määrin ideologian pauloissa (Althusser 1984, 128).

Althusserin usein ristiriitaiselta vaikuttava ideologia-analyysin monimuotoisuuden (ja sekavuuden?) paljastaa selvästi hänen seuraava lausuntonsa:

»... *ideologialla ei ole ulkopuolta* (sen itsensä näkökulmasta), samalla kun se kuitenkin *on olemassa vain ulkopuolella* (tieteestä ja todellisuudesta katsottuna) ...» (Althusser 1984, 128)

Althusser näyttää siis kuitenkin olettaavan, että on olemassa 'todellisuus' ja ideologiasta vapaata tiedettä (marxilaisuus). Epistemologisesti hän antaa periksi tiedon ja tieteen relativisuudelle, mutta varaa itselleen *oikeuden* sanoa, milloin ja mikä on tieteellistä ja mikä ei. Althusser-kritiikissään Henri Lefebvre meneekin asian ytimeen kysyessään, onko Althusserin totuuden määritelmä ideologinen? (Lefebvre 1971, 209)

2. Semiologisia ideologiakäsityksiä

Semiologisesta (semeios = merkki, logos = tie) näkökulmasta katsottuna dikotomiat yksilö/yhteisö, subjekti/objekti ovat siinä mielessä virheellisiä, että subjekti ei koskaan lähesty objektia (esimerkiksi yhteiskunnallista ilmiötä) suoraan, vaan aina kielen kautta ja sen avulla. Kieli toimii mediaattorina tietoisuuden ja maailman välillä. Mies, joka on kuolemaisillaan nälkään Koillis-Afrikassa, saa tapauksena merkityksen vasta, kun tapaus puetaan kielelliseen muotoon. Toisin sanoen tapauksella ei ole meille merkitystä ennen kieltä. Diskurssiksi (kieli toiminnassa) voidaan tietysti tulkita myös ns. audiovisuaalisia viestintämenetelmiä. Semiologisesti merkkijärjestelmiä voidaan lähestyä (morrilaisittain) kolmella tavalla:

1) Syntaktisesti, jolloin tutkitaan niitä sään-

töjä, jotka ohjaavat lausuntojen antamista. Perussäännöstönä voidaan pitää kielioppia, mutta jokaisella viestintämuodolla on myös omia, 'sekundaarisia' sääntöjä. Kieliopin valta perustuu luokituksiin.

2) Semanttisesti, jolloin tutkitaan merkkien ja niiden 'referenssien' välisiä suhteita.

3) Pragmaattisesti, jolloin syvennyttään merkkien ja niiden inhimillisten käyttäjien välisiin suhteisiin sekä kontekstiin, jossa diskurssi toteutuu.

On kuitenkin todettava, että jako ei ole ongelmaton ja joissakin tapauksissa on esimerkiksi vaikea sanoa, että »tuo on pragmaattinen ongelma». On esimerkiksi lukuisia sanoja ja sanontatapoja, joilla ei ole merkitystä kuin tietyissä tarkasti määrättyissä tilanteissa. Karkeasti voidaan erottaa toisistaan kaksi semiologista lähestymistapaa ideologiaan:

1) Syntaktis-semanttinen lähestymistapa, jota luonnehtii ideologian esittäminen 'suljettuna järjestelmänä' ja suhteellisen staattisena kokonaisuutena, sekä

2) pragmaattinen lähestymistapa, jonka tunnuspiirteinä on historiallisuuden ja kontekstin korostaminen. Ei ole vaikea nähdä, että tämä semiologian sisäinen kahtiajakautuminen vastaa laajempaa yhteiskunta- ja ihmistieteissä vallitsevaa kahtiajakautuneisuutta. Näin ollen edellistä jakoa voidaankin pitää eräänlaisena »standardilähtökohtana», joka ei kuitenkaan ole yksiselitteinen.

2.1. Syntaktis-semanttinen lähestymistapa

Kielen toiminta voidaan jakaa tapahtuvaksi kahdella akselilla. On syntagmaattinen akseli, jota kommunikaation kielellä kutsutaan viestiksi, ja paradigmaattinen (tai Saussuren käsitteistöä käyttäen assosiativinen) akseli, jota kommunikaation kielellä kutsutaan koodiksi. Saussurea seuraten (Saussure 1967, 171) voidaan syntagmaattista akselia kutsua akseliksi *in praesentia* ja paradigmaattista akselia akseliksi *in absentia*.

Syntaktis-semanttisesta perspektiivistä katsottuna ideologia on arvojen järjestäytymistä syntagmaattiselle akselille. Arvojen paradigmaattista järjestäytymistä voidaan kutsua taksonomiaksi tai aksiologiaksi. Arvot, jotka järjestäytyvät aksiologisesti, kuuluvat ns. syviin semiologisiin järjestelmiin. Sen sijaan arvot, jotka järjestäytyvät

syntagmaattisesti, ovat semiologisten pintarakenteiden osia (Greimas/Courtés 1979, s. 179—180).

Ideologisella eli syntagmaattisella akselilla ilmenevät arvot aktualisoituvat subjektin, joko individuaalisen tai yhteisöllisen (esim. instituution) kautta. Näin ollen kaikki syntagmat ovat subjektien esille tuomia ja ideologisia. Niiden ideologisuus ei kuitenkaan riipu itse subjektista, hänen luokka-asemastaan, tietoisuudestaan tai muusta kielen näkökulmasta katsoen 'ulkoisesta' tekijästä, vaan jo siitä *kielellisestä operaatiosta*, jolloin potentiaalisista arvoista tulee aktuaalisia arvoja. Aksiologiselle akselille jää siis aina ja väistämättä arvoja (tarkoitetaan merkkejä tai merkkien osia, esim. seemejä, jotka saavat merkityksensä ja arvonsa suhteessa muihin merkkeihin tai seemeihin), joita 'sorretaan' ja jotka unohdetaan, toisin sanoen joita ei aktualisoida.

Kaikkia diskursseja voidaan tästä näkökulmasta katsottuna pitää ideologisina. Tämänkaltainen relativisointi on tietysti hälyttävää, sillä se oikeuttaa/tuomitsee samoin kriteerein kaikki diskurssit. Ideologialla ei kuitenkaan syntaktis-semanttisessa diskurssissa ole enää sitä negatiivista konnotaatiota, joka on ominainen 'klassisille' diskursseille. Ideologisuus on väistämätöntä, joten sitä ei voida pitää negatiivisena asiana. Syntaktis-semanttinen lähestymistapa tms. ei 'klassisesta' näkökulmasta katsottuna ole hylkimisvoimainen teoria. Esimerkiksi moraalin ja yhteiskuntateorioiden alalla tämä vuorostaan saattaa johtaa 'vaarallisiin' johtopäätöksiin.

On myös helppo havaita, että syntaktis-semanttinen perspektiivi käsittelee kieltä todellisuudesta irrallaan. Samoin se perustuu vahvasti saussurelaiseen relationaaliseen ajatteluun, jonka mukaan jossakin järjestelmässä elementtien välillä ei ole kuin negatiivisia eroja. Tähän havaintoon perustuuakin pitkälti koko 1900-luvun ns. strukturalistinen traditio. Tällöin esimerkiksi aakkosistossa ei ole positiivisia eroja, ts. ei ole mitään syytä pitää kirjaimia eriarvoisina.

Syntaktis-semanttinen näkökulma siis implisiittisesti olettaa, että kieli toimii eräänlaisessa 'tyhjiössä'. Yleisesti tällaista kantaa kutsutaan 'positiiviseksi virhepäätelmäksi' (positivistic fallacy). Samoin se sekoittaa toisiinsa kielen makrotason (esim. lause tai teksti) ja mikrotason (esim. seemi tai sana). On myös kyseenalaista,

voidaanko niihin soveltaa samankaltaista lähestymistapaa (Adriaens 1981, 195).

Selvästi tärkein ero esimerkiksi marxilaiseen ideologia-käsitykseen on, että tiedettä ei tiukasti ottaen voida pitää ideologian vastakohtana. Laajemmin syntaktis-semanttinen näkökulma perustuu jonkinlaiseen 'oikeudenmukaisuuden ihannemalliin', jossa elementit ovat suljetussa järjestelmässä samanarvoisia.

2.2. Pragmaattinen lähestymistapa

Pragmaattinen lähestymistapa pyrkii ottamaan huomioon sen konkreettisen sosiaalisen tilanteen, jossa diskurssi esiintyy. Lingvistisesti asian voi ilmaista niin, että keskitytään enunciaatioon (énonciation) vastakohtana lausumalle (énoncé). Ideologian analyysi ei voi koskettaa kuin merkien elämää yhteisössä. Jos syntaktis-semanttinen näkökulma johtaa usein formaaliin tutkimusotteeseen, pragmaattinen näkökulma johtaa kommunikaatiota ja sosiaalista tilannetta painottavaan sosiologisoivaan ja miksei myös psykologisoivaan otteeseen.

Yhtenä pragmatiikan perustajista pidetään yleisesti neuvostoliittolaista filosofia ja kielitieteilijää M. M. Bakhtinia (1895—1975). Länsimaissa hän on ollut suhteellisen tuntematon. Kielitieteilijä ja kirjallisuusasiantuntija T. Todorovin aloitteesta käännettiin Bakhtinin ja muidenkin neuvostoliittolaisten kielitieteilijöiden ja kirjallisuuden tutkijoiden tekstejä ranskaksi 1960-luvulta lähtien.

Bakhtin esitti jo vuonna 1929 kirjassaan »Marksizm i filosofija jazyka» (marxismi ja kielifilosofia), joka julkaistiin V. N. Voloshinovin nimellä, että »ilman merkkejä ei ole ideologiaa» (Bakhtin 1977, 25). Ideologian analyysi ei voi olla riippumaton yhteisössä elävistä subjekteista. Syntaktis-semanttista lähestymistapaa Bakhtin kutsuu Saussure-kritiikissään 'abstraktiksi objektivismiksi'. Tämänkaltainen tiede tutkii kieltä synkronisena eli staattisena ilmiönä painottaen kielen merkitystä sääntökokonaisuutena (Saussuren langue). Tämän perspektiivin vastakohtana on ns. subjektivistinen idealismi, joka vuorostaan tutkii puhunutta (parole) toimintana. Bakhtinin käsityksen mukaan oikea lähestymistapa kieleen painottaa näitä molempia sekä niiden välistä *dialogia* (dialogismin peruseräite).

Bakhtinin mukaan synnymme yhteiskuntaan,

joka on ennen kaikkea merkkien maailma. Ideologia on puhtaasti merkkeihin sidottu yhteiskunnallinen ilmiö, joka ei tarvitse yksilöä ja hänen tietoisuuttaan. Ideologiaa voidaan tyydyttävästi tutkia vain semiologisesta näkökulmasta käsin, eikä esimerkiksi psykologisesti. Samoin yksittäinen tietoisuus on sosiaalis-ideologinen ilmiö.

Tutkittaessa ideologiaa olisi pidettävä mielessä seuraavat metodologiset ohjeet (Bakhtin 1977, 41):

1) Ei pidä erottaa toisistaan ideologiaa ja merkkien materiaalista todellisuutta (sijoittamalla se 'tietoisuuden' kenttään tai muuhun pake-nevaan ja määrittelemättömään piiriin).

2) Ei pidä erottaa merkkiä sosiaalisen kommunikaation konkreettisista muodoista (edellyttäen, että merkki on osa organisoitua sosiaalisen kommunikaation järjestelmää, joka ei voi olla olemassa tämän järjestelmän ulkopuolella, paitsi fyysisenä objektina).

3) Ei pidä erottaa kommunikaatiota ja sen muotoja niiden materiaalisesta perustasta (infrastruktuurista).

Bakhtinin vaikutus Tel Quelissä subjektin roolin väheksymisenä ja dialogin (vastakohtana monologismille) korostamisena. Puhuminen on aina vaikuttamista. Merkittävää on sen sijaan se, ettei Bakhtin käytä käsitettä ideologia sen pejoratiivisessa merkityksessä ('vääränä tietoisuutena'). Ideologia tuntuu enemmänkin tarkoittavan organisaatioperiaatetta, jolla järjestämme kokemuksemme.

Bakhtinin käsityksen mukaan hallitseva luokka pyrkii siirtämään ideologisen merkin luokkataistelun ulkopuolelle ja näin peittämään kielen ideologisen luonteen. Bakhtin siis painottaa merkin sosiaalista, ei-psykologista ja ei-formaalista luonnetta ja samalla sen kytkeytymistä yhteiskunnallisiin vaikutussuhteisiin. Hyvän esimerkin kontekstin merkityksestä Bakhtin antaa esseessään 'diskurssi elämässä ja runoudessa' (Todorov 1981, 189—190).

»... Kaksi henkilöä on huoneessa. Vallitsee hiljaisuus. Sitten toinen heistä sanoo: 'Kas'. Toinen ei vastaa.

Tämän sanan merkitys on riippuvainen siitä ekstraverbaalisesta kontekstista, jossa lausuma tapahtuu. Tämä koostuu:

1) puhujien yhteisestä spatiaalisesta horisontista (näkyvän yhtenäisyys: huone, ikkuna jne.),

2) tilanteen ymmärtämisestä ja tuntemuksesta jotka ovat molemmille puhujille yhteisiä, ja vihdoin

3) evaluaatiosta, joka on vielä yhteinen ja jonka he tekevät tilanteesta.»

Nykyisistä pragmatiikan edustajista mielenkiintoinen on argentiinalainen Eliseo Veron. Hän on sosiologi, joka on erikoistunut ideologian ja vallan välisiin suhteisiin. Veronin käsityksen mukaan tiedettä ja ideologiaa ei voida tutkia tyydyttävästi ottamatta huomioon konkreettista tieteen/ideologian tekemisen tilannetta. Ideologisuus on nimi suhdejärjestelmälle, joka vallitsee annetun, merkitsevän kokonaisuuden ja sen sosiaalisten tuotanto-olosuhteiden välillä (Veron 1978, 14).

Ideologia ei voi olla periaatteellisen marxilaisen näkemyksen mukainen päällysrakenne tai superstrukturi, sillä ilman ideologiaa, ts. ilman sosiaalista merkityksen tuotantoa, ei ole olemassa tavaraa, pääomaa eikä lisäarvoa. Ideologiaa ei voida Veronin mukaan erottaa tieteestä niin, että toinen on 'oikea' kuva todellisuudesta, ja toinen 'väärä'. Ideologia ei ole muuta kuin tuotannon kielioppi, ts. tietty tapa tehdä asioita. Veronin käsitys on siltä osin varsin lähellä ns. syntaktis-semanttista näkökulmaa, että tiede ja ideologia eivät ole hänen mukaansa toisilleen vastakkaisia. Toisaalta Veron painottaa Bakhtinin tavoin sosiaalista kontekstia.

Toisistaan jyrkästi tieteen ja ideologian erottava puhtaaseen objektiivisuuteen pyrkivä tiede pyrkii Veronin mukaan ns. denotatiiviseen kieleen. On kuitenkin kyseenalaista voidaanko tästä 1800-luvun positivistisävytteisestä kannasta pitää kiinni yhteiskuntatieteiden alalla. Kommunikaation kielellä ongelma voidaan ilmaista niin, että kommunikaatiota kahden henkilön välillä voidaan pitää denotatiivisena kielenä, kun taas metakommunikaatiota, kommunikaation kommunikaatiota, voidaan luonnehtia konnotatiiviseksi kieleksi. Nämä lingvistikko L. Hjelmsleviltä lainatut termit eroavat Veronin käsityksen mukaan toisistaan mm. seuraavilta ominaisuuksiltaan (Veron 1982, 62—64):

Denotatiivinen kieli
— formaalinen
— yksi viestintäkanava
— ei vaihtoehtoja syntaksin ja semantiikan suhteen

Konnotatiivinen kieli
— ei-formaalinen
— useita kanavia
— variaatiota

— viestintä atemporaalista
— deterministiset säännöt

— viestintä ajassa tapahtuvaa
— kontekstiin sidotut säännöt

Kieli ei voi käytännössä olla pelkästään denotatiivista, ts. mahdollisimman selvää ja yksiselitteistä, vaan siinä on aina eri vaihtoehtoja, sattumaa kehityksessä, epätarkkuuksia. Ideologisuus liittyy Veronin mukaan sekä denotatiiviseen että konnotatiiviseen tasoon. Jonkin väitteen ideologisuutta ei voitaisi päättää kuin pragmaattisesta näkökulmasta. Ideologisuus tai tieteellisyys eivät ole syntaktis-semanttisia ilmiöitä, vaan lähinnä pragmaattisia ongelmia. Kyberneetikko Ashby antaa erinomaisen esimerkin merkityksen muodostumisesta (Veron 1982, 65—66):

»Kaksi maata on sodassa keskenään ja kumpikin ottaa vastustajaltaan yhden sotilaan vangiksi. Hieman myöhemmin näiden vankien vaimot saavat miehiltään viestin, jossa lukee 'Voin hyvin'. Kuitenkin tiedetään, että maassa A vangit voivat lähettää perheilleen jonkin seuraavista viesteistä: 'Voin hyvin', 'Olen hieman sairas' tai 'Olen vakavasti sairas'. Sen sijaan maasta B ei voi lähettää kuin yhden viestin: 'Voin hyvin' ...»

Ashby siis väittää, että viestin merkitys ei ole viestin sisäinen (intrinsic) ominaisuus, vaan se riippuu niistä vaihtoehtoista, jotka synnyttävät viestin. Toisin sanoen merkitys riippuu aksiologisen järjestelmän potentiaalisista arvoista eikä pelkästään aktuaalistetuista arvoista. Mutta sen sijaan ideologia tai ideologisuus ei ole pelkästään syntagmaattisen akselin ongelma, vaan sekä syntagmaattisen että paradigmaattisen akselin välisen suhteiden ongelma. Ideologia/tiede säätelee akselien toimintaa. 'Ideologia-analyysiä' ei siis pitäisi jättää pelkästään syntagman tasolle, vaan on myös tutkittava paradigmaattista akselia ja etenkin 'aktualisaatioprosessia'.

Veronin käsityksen mukaan ideologia toimii siten, että se pyrkii antamaan yksipuolisen kuvan jostakin tapahtumasta. Se siis pyrkii totaaliseen näkemykseen, kun taas tiede on luonteeltaan relativisoivaa.

3. Tiedonpolitiikka ja Tel Quelin ideologia-käsitys

Tel Quelin ideologia-käsitys liikkuu suhteellisen paljon ellei peräti kokonaan syntaktis-semantti-

nessa maailmassa. Ryhmää syytettiin 'neopositivismista' ja 'skientismista', ja ryhmän vakituisiin avustajiin kuulunut Jacques Derrida antoi jopa ymmärtää Tel Quelin diskurssin kokonaisuudessaan nojautuvan eräänlaiseen metafyyseen materialismiin (Derrida 1973, 38). Derrida on osaltaan julistanut taistelun idealismia (epätotuutta, harhaa, ideologiaa) vastaan olevan ratkaisematon ja loputon. Sen sijaan Tel Quelin mukaan tämä idealismi voidaan välttää jatkuvala itse-reflektiolla ja -kriteillä. Tämän varsin hegeliläisen ajatusrakennelman avulla ryhmä ylläpiti 'puhtaan' tieteen ja 'puhtaan' ideologian myyttiä, tai ainakin niiden mahdollisuuden myyttiä.

Yksi tärkeimmistä ongelmista Tel Quelin kannalta oli semiologisen ideologia-käsityksen ja marxilaisen vallankumouksellisen teorian yhdistäminen toisiinsa. Eräässä mielessä ryhmän ideologiakäsitys oli skitsofreeninen. Toisaalta haluttiin pitää auki mahdollisuus kritisoida 'epämielelyttäviä' vastustajia 'idealismista' ja toisaalta ylläpidettiin ns. syntaktis-semanttista ideologiamaäritelmää. Pahimmassa intellektuaalisessa tuoksinassa vuosien 1968 ja 1971 välillä käytettiin runsaasti ensimmäistä optiota haukkuen Ranskan kommunistista puoluetta, porvarillisia arvostelijoita ja ryhmän jättäneitä entisiä tovereita. Ajoittain ryhmä antoi jopa ymmärtää liittymisen ideologiasta tieteeseen olevan mahdollista, ja toisinaan ideologia kulki käsi kädessä tieteen kanssa.

Tiedonpoliittiselta kannalta relevanteinta lienee se, että semanalyysin oikeutuksen kannalta syntaktis-semanttinen ideologia-käsitys oli varsin tuhoisa. Sellaisenaan on vaikea nähdä miten se voidaan liittää suoraan poliittisen toiminnan tasolle. Yksi tapa, jota Philippe Sollers propagoi, oli väittää 'kirjoituksen' olevan politiikan jatkamista muilla keinoin. Perinteiselle politiikan tasolle tämä 'kirjoitus' oli kuitenkin suhteellisen vieras. Jos 'kirjoitus' ja semanalyysi ovat 'ikuista liikettä' ja tulemistä joksikin, niin miten käy marxilaisen dialektisen materialismin ja ennen kaikkea historiallisen materialismin? Lisäksi semanalyysissä keskipisteenä on yksilö, eikä luokka. Eikö semanalyysi diskurssina voisi olla ideologista (totaalisuuteen pyrkivää ja 'ehdotonta')? Eikö 'ikuisen liikkeen' vaarana ole, että se kan-

taa 'marxilaisen arvomaailman' transitorisena siivestyksen tuotteena?

Veronin ja Bakhtinin huomautusten perusteella lienee oikeaa sanoa, että olisi päästävä eroon yksinkertaistavasta ja pejoratiivisesta ideologia-käsityksestä. Mannheimilaisittain sanottuna ideologia käsittäisi koko meidän Weltanschauungimme. Tätä taustaa vasten se menettää sille ominaisen negatiivisen konnotaation. Semiologian näkökulmasta katsottuna olisi ollut antoisinta analysoida ideologiaa puhtaan formaalisella tavalla (ns. normaalitieteellisten ihanteiden mukaisesti). Tiedonpolitiikan kannalta tämä kuitenkin voidaan tulkita lähinnä 'desinfiointi'-yritykseksi. Puhdistamalla ideologiasta inhimillinen faktori pyrittäisiin tutkimaan tieteen/ideologian toimintaa 'tyhjiössä'.

Tel Quelin ideologia-käsitys koskettaa mitä läheisimmässä määrin Jean-Francois Lyotardin ja Richard Rortyn välistä ajankohtaista keskustelua. Ongelmana on metadiskurssin asema yhteiskuntatieteissä (yleensä diskursseissa). Millä perusteella voidaan oikeuttaa diskurssia? Rortyn ja Habermasin mukaan meidän on säilytettävä yksi normi, jolla me voimme kritisoida muita normeja. Mutta miten voimme selittää normeja (tai valitsemaamme normia), kun ei ole metanormia, jolla voisimme selittää muut normit? Hieman toisin asian on ilmaissut Bakhtin kysyessään miten voimme täydellisellä tavalla selittää tekstejä (esimerkiksi Tel Quelin tuotantoa), jos meillä ei ole metatekstiä, jolla voisimme selittää muita tekstejä? Ja vaikka tämä metanormi tai metateksti löytyisikin, niin miten me oikeutamme sen? Ei ole vaikea nähdä, että oikeutuksen problematiikka johtaa oikeutukseen *ad infinitum*. Paradoksin voi ilmaista niin, että legitimaatio on suo, josta ei pääse ulos, mutta ilman legitimaatiota diskurssi ei voi olla esimerkiksi tieteellistä (tavanomaisessa mielessä). Toisin sanoen legitimitaation tielle on lähdettävä, vaikka tietäisikin ettei sieltä ole paluuta. Toinen vaihtoehto on heittää pyyhe kehään.

Syntaktis-semanttinen ideologia-käsitys voidaan nähdä yhtenä pyrkimyksenä 'puhdistaa' ideologian-käsite sen pejoratiivisesta ja asioita yksinkertaistavasta merkityksestä. Mutta tämän operaation kautta itse tieteellisyys asettuu uuteen valoon. Tiedonpolitiikalle tämä 'avaus' näyttää uuden horisontin, jossa kieleemme kategoriat

vaihtavat asemaa suhteessa muihin kategorioihin. Eräässä mielessä voidaan Tel Quelin diskurssi tulkitta yritykseksi yhdistää toisiinsa ideologia tieteen vastakohtana ja ideologia jossakin mielessä tiedettä 'ohjaavana' käsitteenä. Kaikkea edellä esitettyä vasten ei ole yllättävää, että mm. Jorge Larrain arvioi Tel Quelin diskurssin ja siihen liittyvän ideologiäkäsityksen olevan vain paluuta idealismiin, jossa merkitykset ovat määrääviä ja subjektit ovat niiden 'passiivisia' kohteita.

LÄHTEET

- Adriaens, Mark: Ideology and Literary Production: Kristeva's Poetics. Teoksessa Peter V. Zima (ed.), *Semiotics and Dialectics. Ideology in the text*. Linguistic and Literary Studies in Eastern Europe (LLSEE) Vol. 5. Amsterdam/John Benjamins 1981.
- Althusser, Louis: *Pour Marx*. Maspéro, Paris 1965.
- Althusser, Louis: *Ideologiset valtiokoneistot*. Kansankulttuuri, Jyväskylä 1985.
- Bakhtin, Mikhaïl: *Le marxisme et la philosophie du langage*. Minuit, Paris 1977.
- Culler, Jonathan: *Structuralist Poetics. Structuralism, Linguistics and the Study of Literature*. Routledge & Kegan Paul, London 1975.
- Derrida, Jacques: *L'écriture et la différence*. Seuil, Paris 1967.
- Derrida, Jacques: Positions. *Diacritics*, Spring 1973.
- Greimas, A. J. & Courtés, J.: *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*. Hachette, Paris 1979.
- Heiskanen, Ilkka: Politics Proper vs. Politics of Knowledge. Teoksessa Ilkka Heiskanen & Sakari Hänninen *Exploring the Basis of Politics*. FPSA, Ilmajoki 1983.
- Kristeva, Julia: *Sémiotiké. Recherches pour une sémanalyse*. Seuil, Paris 1969.
- Kristeva, Julia: Mémoire. *L'infini* no. 1/1983.
- Lefebvre, Henri: *L'idéologie structuraliste*. Anthropos, Paris 1971.
- Mannheim, Karl: *Ideology and Utopia*. Routledge & Kegan Paul, London 1960.
- Marx, K. & Engels, F.: *L'idéologie allemande*. Editions sociales, Paris 1977.
- Marx, K. & Engels, F.: *Basic Writings in Politics and Philosophy*. Fontana/Collins, Bucks 1984.
- Saussure, Ferdinand de: *Cours de linguistique générale*. Edition critique de Rudolf Engler. Otto Harrasowitz, Wiesbaden 1967.
- Todorov, Tzvetan: *Mikhaïl Bakhtine. Le principe dialogique suivi de Ecrits du cercle de Bakhtine*. Seuil, Paris 1981.
- Veron, Eliseo: Sémiotique de l'idéologique et du pouvoir. *Communications*, no. 28/1978.
- Veron, Eliseo: Ideology and Social Sciences: A Communicational Approach. *Semiotica* no. 41/1982.